

ZNAČAJ HRVATSKE GLAGOLJICE ZA RAZVITAK NAŠIH NACIONALNIH KULTURA

Jovan VUKOVIĆ, Sarajevo

1.

U periodu velikih seoba, koje su uslovile velika pomeranja, ukrštanja, pretapanja, asimilacije i simbioze indoevropskog narodnog i jezičkog masiva, slovenske etničke celine u sukcesivnim i neravnim talasima, negde još i od pre Hrista, prodiru na Balkan, da bi ga od početka druge polovine prošloga milenija gotovo u celosti naselile. U tom i takvom slovenskom razvoju raznovidno se stvaraju i razvijaju kontakti sa starom klasičnom civilizacijom, reformisanom i transformisanom u duhu novonastale hrišćanske civilizacije. U takvim kontaktima, u raznolikim iradijacijama paganskih i hrišćanskih spojeva, u raznim sukobima i iradijacijama njima uzrokovanih posledica odigravaju se konstelacije i dekonstelacije balkanskih slovenskih etničkih grupa, koje sve do danas preživljavaju mnoge uticaje istoka i zapada, da bi i do ovih dana sve promenjive situacije, kulturne i političke, nosile pečat nečega što je *t i p i č n o b a l k a n s k o*. Sagledavati i sagledati sva zbivanja balkanskoslovenska u svetlosti etnoloških, socioloških, općekulturnih, posebno lingvističkih činjenica, vrlo je teško, a nužno je da naučna misao sve dublje prodire i u otkrivanje fakata koji su nam još i danas obavijeni tamom. Doživljavajući razne kataklizme, prolazeći kroz epohe feudalizma (feudalizma u nejednakim evropskim oblicima, feudalizma u islamskom obliku), kroz epohu kapitalizma, naše narodne celine, stalno razbijane i razbacivane, pokazivale su i čitavom svetu dokazale svoju izuzetnu *ž i l a v o s t i ž i v o t v o r n o s t*. To je nesumnjiva činjenica koja stoji pred svakim

posmatračem naših tamnijih i svetlijih sudbina. Sa tom i takvom žilavošću i životvornošću naša je južnoslovenska zajednica, posebno i jugoslovenska, ušla u novu, socijalističku epohu, da se u njoj snalazi i u njoj izgrađuje nove oblike svoga života i svoje kulture.

U rasponima i raskolima istočnog hrišćanstva i zapadnog kršćanstva, dva istorijska momenta: nastanak prvog slovenskog pisma u solunskoj makedonskoj zoni (južna periferija, uglavnom uzeto) i pojava hrvatske glagoljice sa slovenskom crkvenom službom (deo severozapadne periferije) svetle svojim posebnim istorijskim značajem, prvo za razvitak slovenskih, a drugo, nadovezujući se s tim, za razvitak naših kultura na teritoriji današnje Jugoslavije. Za nas danas mnogo štošta je istorijskom maglom obavijeno, kao i to kako je nečujno, severozapadni, naš čakavski etnički elemenat, periferijski ugrožen prilikama da svoju narodnosnu individualnost izgubi, taj živalj uporno se, iz stoleća u stoleće, sa nejednakom srećom ali ipak uspeva, bori za slovensku reč u crkvenoj službi. Teško je kad zamisliti koju zanimljiviju borbu nego što je ova koju je izdržavao pop glagoljaš, napadan, ismevan, progonjen, da bi do kraja uvek pokazivao snagu donjih, potlačenih, narodnih slojeva. Iz mnogih naučnih aspekata ova borba kad se posmatra, ima u njoj nečeg karakterističnog, naučno poučnog. U tim zbivanjima, čini mi se, imamo jedno od najinteresantnijih poglavlja u našoj istoriji, koja je stalno prolazila (a i danas ih se još nije lišila) kroz sudare centripetalnih i centrifugalnih tendencija u razvitku naših narodnih grupa i celina. Onaj slovenski elemenat koji je po poreklu iz sasvim različite domaće kulture našao načina da kao zemljoradnik, stočar delimično, zanatlija, ribar, pomorac osobito, ovlada novom kombinovanom strukturom primorskog života, morao je biti izuzetno jak i spretan, da bi mogao braniti i očuvati svoju narodnosnu inividualnost i ne biti asimilovan, kao što se to inače dešavalo sa mnogim periferijskim etničkim elementima na raznim stranama feudalne Evrope. To je onaj elemenat koji je, uopće uzevši, učvrstivši se u svojoj novoj strukturi života, opkoljavao primorske romanske gradove, probijao se kroz zidine gradske, da bi, na koncu, i u njima uspeo da slavizira sav stari romanski etnički elemenat. Lingvistički i sociološki gledano, živa pričvršćenost za svoju reč, za svoj jezik tu je prirodno odigravala i odigrala svoju pravu ulogu.

Kad je reč o centrifugalnim i o centripetalnim strujanjima koja su se ispoljavala kroz istoriju naše današnje zajednice, onda se nalazimo pred jednim kompleksom problema da bismo uhvatili osnovne konce za naša današnja razmišljanja. U prvome redu, dolazi aspekt slojevitosti feudalnog, i kasnije, tek u prvoj fazi kod nas, kapitalističkog društvenog života. Kohezioni žarišta i kohezione snage su se uvek nalazile u onoj širini najnižih naših narodnih slojeva, čije je kulturne interese razumevao hrvatski pop glagoljaš. Gospodstveni slojevi, i naši i (osobito) stranoga porekla, nisu lako mogli svoje društvene interese usaglašavati sa masovnom osnovom narodnoga života. Po prirodi stvari, to se da razumeti: p r v o, stoga što su viši slojevi silom političkih prilika izloženi bili da se uklapaju u zajednice svoje društvene klase i u svojim narodnosnim zajednicama i van njih na klasnim nivoima. I kad su (kao što su to radili) borili se (i u tome delimično uspevali) da u sastav svoje vladavine uključe što više svoje narodne teritorije, hrvatski vladari i velikaši, npr., u mnogostranim opasnostima, i pred svemoćnom katoličkom crkvom, koja se je uvek borila i za sadržajnu i za formalnu unifikaciju religioznog života i crkvene kulture, morali su na crkvenom planu praviti kompromise, što je, opet samo za sebe kad se uzme, u narodnosnom smislu moralo biti pozitivno. Tu nam sliku, u osnovi kad je posmatramo, pokazuje niz splitskih sabora, koji su od prvoga (925. god.) pa dalje ostavljali kad uže kad šire propuste glagoljaškoj službi da bi mogli bitisati i do onih momenata kad su se glagoljaški svećenici pojavljivali širom Dalmacije, i kroz kontinentalnu Hrvatsku, da bi, pored svega ostaloga, refleksi glagoljske službe i glagoljske crkvene kulture ponovo blesnuli i na češkoj slovenskoj teritoriji. U tako teškim prilikama svoje egzistencije glagoljaškoj službi i glagoljaškoj kulturi trebalo je strpljivo sačekivati koju bolju uviđavnost koga rimskog pape, da bi se, s vremena na vreme, popuštale granice zabrana. U svemu tome povoljnije prilike su nastajale kad bi se, poput ranije Grgura Ninskoga, pojavio koji izdanak iz višega domaćega klera (Levaković, Zmajević, Karaman) da se založi za opstanak glagoljaške crkvene službe. Sa pretenzijama rimske stolice da svoj uticaj proširi i na hrišćanski slovenski svet na istoku, bleskale su i za glagoljaše povoljnije prilike. Međutim, i činjenica što se od petnaestog veka na hrvatskom području u širokom rascvatu javlja književnost na narodnom jeziku pisana latinicom stvorila je situaciju takvu da glagoljica kao pismo nije mo-

gla izdržati konkurenciju. Postepeno, kao sredstvo pismenosti šire razvijene narodne kulture, latinica će, i na račun glagoljice i na račun ćirilice bosanskoga tipa, odneti pobjedu i postati, na koncu, hrvatsko nacionalno pismo. Sasvim prirodno. Hrvatskom glagoljskom pismu, i pored svih pokušaja da se teritorijalno šire razvije, i pored svih težnji i uslova da dobije funkciju i građanskog pisma, morale su se opet u promjenjenim uslovima sužavati funkcije na usko crkvene, i malo šta još osim toga. Na koncu, ostala je, uglavnom, samo situacija da nam funkcionalna vrednost ove kulturne delatnosti čini predmet naučnih istraživanja, čemu je posvećen i program ovoga simpozija.

3.

U smislu svega ovoga što sam ovde dosad izložio, ja bih rekao da je glagoljaška kultura, po opsegu tako uska i tako mala, odigrala ulogu prethodnice (rekao bih i divne prethodnice) u razvijanju centripetalnih težnji koje će se u fazama naše istorije i sa raznih strana, u jačim stepenima intenziteta, usaglašavati. Možemo reći sa sigurnošću da nam glagoljaška delatnost predstavlja jednu od posebnih faza u emancipacijama naših narodnih kultura. I u tome se, čini mi se, ogleda njen glavni značaj danas kad je posmatramo. A svaka naša emancipacija pred pritiskom ogromno jačih evropskih kultura, direktno i indirektno, kroz istoriju pridonosi svoj prilog kohezionim procesima naše zapadne balkanske sfere. U povoljnijim tadanjim prilikama srpska državna samostalnost usloviće da se izdejstvuje emancipacija srpske pravoslavne crkve (što se je moglo učiniti u odnosu na tada oslabljen vizantijski centar). Uporedimo li na lingvističkom planu relativno bogatu ćiriličku, pravoslavnu, delatnost na jednoj, i siromašniju glagoljašku, na drugoj strani, izvući ćemo jedan poseban zaključak od ne maloga značaja, kako mi se čini: oskudno obrazovani hrvatski glagoljaši ubrzavali su proces transformisanja hrvatskosrpske redakcije staroslovenskog jezika do emancipacije u oblike običnoga narodnog jezika sa svim osobinama dijalekatske regije. Dok se na istoku i povelje i pisma, stilizovane od učenih ljudi crkvenog staleža najviše, pišu i sa dobrim primesama crkvene tradicije, dotle se glagoljski statuti gradskih općina, i druge javne isprave, još od 13. stoleća pišu čistim narodnim jezikom; dok obredna ćirilička pismenost čuva kanoniziranu normu srpske redakcije staroslovenskog jezika, dotle se u glagoljaškim brevijarima i drugim crkvenim zbornicima ogleda i narodni lik jezika. Sve to nije od maloga značaja za kasnija

stremljenja narodna da svoje kulture zadahnu narodnim životom svoga tla. U kontinuitetu težnji ka narodnom liku svoga jezika, i jezik statuta, brevijara i slično davaće svoje impulse ka povezivanju i kulturnih i političkih naših regija. Kako meni izgleda, od posebnoga značaja je i to što kroz čitavu našu južnoslovensku teritoriju ogledaju se još izvesne paganske sklonosti za rado prihvatanje jeretičkih ideja, bogatom imaginacijom prožetih apokrifnih slika kojima je i glagoljaška književnost davala dosta mesta. Patarenstvo, bosansko bogumilstvo, glagoljaške apokrifne slike, kao da je sve to vezano nevidljivim sponama, i sve to jedno s drugim, kad se spolja primi, kao da je nailazilo na živ odzvuk u našim narodnim sklonostima da mu crkveni dogmatizam, manje nego kome drugome, priliči. Bosna sa svojom narodnom crkvom u tom smislu predstavlja jedan od najzanimljivijih specifikuma. Bosanski bogumili, kao da su se igrali sa svim krutim formalnostima i dogmama, drže, i danas još, istoričara pred nerešljivim enigmama. Težnja da se u osnovi uhvati duh Hristova učenja, da se iz njega izvuče onaj sukus sociološkoga karaktera, to se ogleda u bosanskom bogumilstvu, religija je shvaćena kao socijalna institucija i kao narodna vera. To je jeres koja nam se u jednom aspektu prikazuje kao neka vrsta preteče socijalističkom društvenom razvitku; u drugom pravcu kad pojave posmatramo: bosanski djed, odnosno did, i hrvatski pop glagoljaš to su u našoj istoriji dva lika jedne osnovne tipološke društvene konstitucije. Mesto da se faktografski i formalistički ispituju činjenice, mislim da bi istoričar našao zahvalno područje svojih ispitivanja kad bi na tipološkoj osnovi društvenih struktura uporedio bogumilsku i glagoljašku crkvenu delatnost. Glagoljaši su staroj glagoljici dali svoju uglastu, stilizaciju, — u Bosni je stara ćirilica dala osnovne impulse da se stvori oblik jednog sasvim novog pisma (takozvana bosančica), prestilizujući i kombinujući jednim delom i slova glagoljice. U svemu tome se ogledaju težnje: da se primljeno na rođenom tlu transformira i da se kulturnim pojavama sa strane daju pečati svoga individualnoga, svoga originalnoga stvaranja. Na sredokraću između balkanskog istoka i zapada, izloženoj stalnim političkim promenama u pomeranju državnih granica, crkvenim pretenzijama sa dveju strana takođe, izloženoj migracionim strujama i uslovima pomeranja njenog stanovništva prema zapadu sve do na otoke (tursko vreme), Bosni je palo u deo da, i pored svih svojih sudbina i do najskorijeg vremena, i pored sve njene etničke rasepkanosti, služi kao naš centralni srpskohrvatski teritorij koji treba da spaja u prvome redu naš kulturni život. Ulogu spajanja je ona vršila i pored

svih spoljnih uticaja suprotnoga smera zato što je na sredokraču i zato što je u jezičkom smislu naša centralna srpskohrvatska oblast. Ako to nikad nije moglo biti potpuno shvaćeno i prihvaćeno ranije ni u kapitalističkom društvu stare Jugoslavije, u novom današnjem socijalističkom društvu to treba, i mora, da bude shvaćeno, a još nije. U današnje vreme, kad još trpimo od antagonizama, nacionalnih i regionalnih, od teških opterećenja malograđanske psihologije, da bismo došli do nacionalne ravnopravnosti i do demokratije socijalističkog tipa, potrebno nam je, kao ikad, oslanjati se na one komponente u prošlosti koje su služile kao spojne niti u povezivanju naših naroda, koje su uslovljavale zbližavanje naših kultura. Sve to, razume se, treba da se nivelirše bez etatističkih pritisaka, i neprimodno inaugurisanih unitarističkih tendencija. Ako je od Bartuola Kašića počev tražen put do centralnih naših lingvističkih regija i upiran pogled u Bosnu da bi se ostvarilo lingvističko objedinjavanje i tim samim da bismo kulturno bili bliži jedni drugima, nije to ni u ondašnjim prilikama bilo bez opravdana razloga. Ne bi bilo bez opravdana razloga današnjeg našeg gledanja, kad ga uzmemo u pravom socijalističkom smislu, da o svim starijim pojavama koje su težile ka našoj emancipaciji kulture prosudimo u današnjem istorijskom kontekstu. I u vidu glagoljaškog crkvenog službenika, i u vidu bosanskog patarena (ako ga i tako nazovemo), i u vidu mnogobrojnih narodskih ljudi iz crkvenih redova nalazimo, možemo reći, zajednički imenitelj delovanja: emancipacija od imitativnog odnosa prema starijim kulturama; svaka emancipacija u tom smislu vršena nužno je uslovljavala traženje centripetalnih naših žarišta; svaka, narodna i nacionalna, emancipacija u pravcu stvaranja svoje originalnije kulture, ako je ona progresivna, ne vrši se radi toga da bi se stvarale zatvorene nacionalne kulture, nego da bi se sa svog individualno izgrađenog tla, moglo komunicirati sa svetskom civilizacijom, i postepeno brže iskoračivati na nivo istinske kulture i civilizacije.

Za našu perspektivu istorije jezika i regionalnih promena u međudijalekatskim odnosima interesantno bi bilo proučiti veliko mnoštvo glagoljskih listina, čisto narodno pisanih, interesantno bi bilo saznati koliko su se glagoljaški tekstovi rasprostirali istočno od čakavskog područja, je li Bihaćka krajina u kojoj su sačuvani tekstovi (pisani počev od 80-tih godina XIV-tog stoleća) bila nekad čakavska teritorija ili nije, i mnogo čega drugoga. Ali i pored svega toga što bi bilo korisno da se ispita i utvrdi, ima jedan širi aspekt opće društvenoga, društveno-psihološkog karaktera, a to je tema: *specifič-*

nosti vizija koje su se u raznim oblicima na našim područjima javljale usmerene prema potrebama specifično naše budućnosti. Racionalno konstruisan mozak, intelektualistički izgrađivan, po svojoj logici, ako se ravna dosledno, popa glagoljaša bi morao smatrati, kao što su to njegovi obrazovaniji savremenici činili, smešnim fantastom — borba sa nemogućim u perspektivama ostvarivanja. A ipak su iluzije nekakvog posebnog svog gledanja u budućnost, da nam se evo i u ovim momentima taj tip svećenika glagoljaškog (i bezimen, osim samo koga škrto zabeleženog imena) danas predočava kao jedna stvarna, živa veličina. Zbog čega, ako hoćemo istorijskim momentima da damo adekvatno tumačenje? Zbog toga što nam njegovo delo danas zrači u smislu našega spontano traženog zajedništva. Što nas to zračenje, preko Bartuola Kašića (pomenuh), bosanskih franjevac, protestantskih trudbenika koji su (uzgred budi rečeno) stigli i bibliju da prevedu na narodni jezik i izdaju glagoljskim pismom, preko Kačića-Miošića, ilirskog pokreta, Mažuranića, Strossmayera i dr. — vodi do današnjih smernica: da se i u posebnostima i u zajedništvu razvijaju naša kulturna stvaralaštva.

4.

Svim kulturnim nasleđima, od najstarije naše prošlosti na Balkanu možemo prilaziti sa raznih stajališta: istorijskih u političkom smislu uzeto, socioloških, općekulturnih, lingvističkih — itd. Sa ma koga stanovišta da se priđe proučavanju naše prošlosti, uvek se nameću potrebe široko zasnovanih naših interpretacija: lingvistički aspekt dobro osmotren osvetljava jednim vrlo jakim mlazom svetlosti čitavo naše kulturno i kulturnoistorijsko bivstvovanje, idući iz epohe u epohu, iz stoleća u stoleće. Budući da je hrvatska glagoljica i uže lingvistička i šire kulturnohistorijska pojava, oceniti njen značaj u lingvističkoj perspektivi kulturnog razvitka, znači: imati širi vidik za sagledavanje i političkoistorijskih i crkvenoistorijskih i socioloških itd. strujanja u našem srpskohrvatskom i našem jugoslovenskom društvenom životu. Da bi se sva raznosmerna i kulturna i politička kretanja u njihovoj međuslovljenosti mogla lakše sagledati i sintetičnije oceniti, svako dejstvovanje naših pokrajinskih akcija, u njihovim začecima, u razvitku, u prerastanju i nadržastanju i u radijusima uticaja, mora, kako mi se čini, biti sagledano u hronološki raščlanjenim našim istorijskim periodima:

a) razdoblje od dolaska našeg življa u ovu, danas jugoslovensku sredinu; period, kako sam rekao, etničkih i kulturnih asimilacija i simbioza, stvaranja država manje ili više nestabilnih prostora i nestabilnih egzistencija,

b) razdoblje turske najeze, i njom uslovljenih migracija, etničkog mešanja, pograničnih i unutarnjih ratova, u krajnjoj liniji period velikih promena u etničkim strukturama naših regija;

c) period suzbijanja turske moći, oslobođanja, što znači i stvaranja pretkapitalističke i kapitalističke društvene strukture do stvaranja Jugoslavije i njene egzistencije do drugoga svetskog rata, i

d) na koncu, razdoblja našeg socijalističkog društva, koje je još u početnoj fazi i treba da postane u pravom smislu *socijalističko*.

Te istorijske epohe su i epohe naše lingvističke kulture. U suštini uzeto, glagoljica o kojoj govorimo pripada prvim dvema epohama, tako da je u kasnijim razdobljima možemo, kao i danas, tretirati kao jednu od izuzetno vrednih znamenitosti u našem kulturnom razvitku. Od jednog posebnog značaja je i to što je u ovoj prvoj episi i ćiriličko pismo postalo komunikativno sredstvo u saobraćanju moćne, politički slobodne Dubrovačke Republike — sa Bosnom i istočnijim našim krajevima.

5.

Perspektiva dubrovačke pisanosti i pismenosti na narodnom jeziku, otkad Dubrovnik postaje naš slovenski, očituje se u dva svoja lika: a) *prometno-saobraćajni* u vidu ćiriličkog pisma: u trgovačkom, rudarskom, i političkom kontaktiranju sa srpskom, bosanskom, zetskom državom (vladarima i vlastelom), — i b) lik *književnoumetničke delatnosti* latiničkim pismom ostvarivane. Značaj prve od ovih dveju aktivnosti, praktičnoga karaktera, ostavio je u nasleđe stalnu vezu sa našim centralnim i istočnim regijama i, od Gundulićeva vremena pa nadalje, inspirisao ideje našeg narodnosnog zblizavanja. Na drugoj strani, bogat literarni rad dubrovački uslovio je uticaje i međuticaje pokrajinskih književnih kultura, koje su uz svoje regionalne karakteristike i strane uticaje nosile i oznake nečeg što je zajedničko i što će se kao zajedničko slivati u formiranje jedinstvenije hrvatske književnosti, a kroz nju i preko nje u hrvatsko-srpsku književnu kulturu.

U svemu tome ne može se prevideti i uloga narodne poezije, koja se je osetila i vrlo rano i vrlo vidno kao spojna snaga i koja će sa svoje strane ozračavati i ono što je za svaku našu regiju specifično i ono što ih povezuje, što nam je zajedničko. Bez svega toga što se ogleda i u razvitku i glagoljske i ćiriličke kulture (i kultura) i u razvitku latiničke (da ih tako nazovemo) ne bismo mogli razumeti ni kasnija formiranja i konstelacije naših posebnih nacionalnih kultura, sve do danas.

Za ovo naše današnje razdoblje veoma je nužan prodorniji pogled u sva naša ovako ispreplitana i izukršтана prošla zbivanja: da se jasnije sagledaju i vrednuju sve težnje ka društvenoj i kulturnoj *svojoj* egzistenciji — osobito je važno sagledati one borbe koje su izgledale kao nemoguće da ih ljudska snaga ostvari, važno je da se u tom smislu priznaju i ocene sve nacionalne vrednosti. Ako nećemo da se luta i mračnim hodnicima naše mukotrpne prošlosti, sve to što nam je dužnost da pred sobom ocenimo ne vodi nas našim kulturnim antagonizmima, nego, u lenjinskom smislu da kažemo, ostvarivanoj nacionalnoj i kulturnoj solidarnosti. Pozitivna naša stremljenja ići će u tom pravcu.